

'maximum architectural specificity with maximum programmatic indeterminacy', a slogan with maybe the most agency in the context of affordable housing to which it has not previously been applied.⁸

1
See https://en.wikipedia.org/wiki/Binary_opposition.

2
Klaus Herdeg, *The Decorated Diagram: Harvard Architecture and the Failure of the Bauhaus Legacy* (Cambridge, MA: MIT Press, 1983), 5.

3
Marcel Breuer, et al., 'Design for Postwar Living', *California Arts and Architecture* (December, 1943), 25. For the article's original manuscript entitled 'On a Design of a Bi-Nuclear House', see <http://www.aaa.si.edu/collections/container/viewer/Typescript-of-article-On-a-Design-of-a-Bi-Nuclear-House-published-in-emph-render-italic-California-Arts-and-Architecture-emph--179458>.

4
Ibid., 24.

5
On the practice of bricolage, see Claude Lévi-Strauss, *The Savage Mind* (Chicago: The University of Chicago Press, 1970), 16-19.

6
See research on the PREVI project in *Time Builds!* (Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 2008) and the work of Elemental as examples of the recent resurgence of interest in incremental strategies.

7
See John F.C. Turner, *Housing By People: Towards Autonomy in Building Environments* (New York: Marion Boyars, 1991), 54-59.

8
As one example among many, see Koolhaas's interview with Hajime Yatsuka, 'I Combine Architectural Specificity with Programmatic Instability', *Telescope*, no. 3 (1989), 6.

toestaan tussen wat huurders nodig hebben en wat ze aangeboden krijgen. Kan er een middengebied gecreëerd worden tussen de opgelegde normen van top-down woonontwikkeling en van bottom-up controle door bewoners, zoals in sommige gevallen van incrementele architectuur?⁶ De anarchistische architect John Turner heeft deze twee polen gekarakteriseerd als een conflict tussen de 'onderdrukkende huizen' van de ontwikkelaarsindustrie en de 'ondersteunende barakken' van door bewoners gebouwde huizen die, hoe ruw en zonder zeker eigendomsrecht ze ook vaak zijn, toch de noden van de residenten beter ondervangen dan woningen die als een vooraf bepaald product worden afgeleverd.⁷ De 'huuropbouw' is een experiment, voorlopig nog niet uitgetest, om de 'ondersteunende barak' in een huurcontext te manoeuvreren waar een huishouden niet opgezadeld wordt met de plicht om de eigen woning te bouwen. Met flexibiliteit in het centrum van deze ambities, is het plan in Marfa een toe-eigening van een andere klassieke van avant-gardistische architectuur: de oproep van de Koolhaas van voor het €€-tijdperk tot 'maximale architecturale specificiteit met een maximale programmatische onbepaaldheid', een slagzin met misschien wel het grootste vermogen binnen een context waarin ze niet eerder is toegepast: die van het betaalbare wonen.⁸

Vertaling: Christophe Van Gerrewey

1
Zie https://en.wikipedia.org/wiki/Binary_opposition.

2
Klaus Herdeg, *The Decorated Diagram: Harvard Architecture and the Failure of the Bauhaus Legacy* (Cambridge, MA: MIT Press, 1983), 5.

3
Marcel Breuer et al., 'Design for Postwar Living', in: *California Arts and Architecture* (december, 1943), 25. Voor het originele manuscript van het artikel, getiteld 'On a Design of a Bi-Nuclear House', zie: <http://www.aaa.si.edu/collections/container/viewer/Typescript-of-article-On-a-Design-of-a-Bi-Nuclear-House-published-in-emph-render-italic-California-Arts-and-Architecture-emph--179458>.

4
Ibid., 24.

5
Over de praktijk van bricolage, zie: Claude Lévi-Strauss, *Het wilde denken* (Amsterdam: Meulenhoff, 1990).

6
Zie het onderzoek van het PREVI-project in: *Time Builds!* (Barcelona: Editorial Gustavo Gili, 2008) en het werk van Elemental als voorbeelden van de recente heropleving van de interesse in incrementele strategieën.

7
Zie: John F.C. Turner, *Housing By People: Towards Autonomy in Building Environment* (New York: Marion Boyars, 1991), 54-59.

8
Als een van de vele voorbeelden, zie het interview met Koolhaas door Hajime Yatsuka, 'I Combine Architectural Specificity with Programmatic Instability', *Telescope*, nr. 3 (1989), 6.

Caroline Dionne

A Leap of Faith in the Realm of the Possible

When Patrick Bouchain started building in the mid-1980s, questions of user participation were certainly not trending as they are today. Yet, from the beginning, his practice has been geared towards imagining – and bringing about – radically different ways of doing architecture. Several of his projects, notably those conducted in the context of Agence Construire in collaboration with Loïc Julienne, question the late modern, commercial understanding of buildings as 'products': they belong to a tradition of architectural and urban approaches that try to support citizen participation. These projects are imagined, conceived as situations that invite current and future 'users' to actively engage in the project's unfolding.¹

Bouchain's work is often deemed unclassifiable, evolving as it were at the margins of mainstream architectural currents. The extensive production of buildings and cultural projects over the past three decades by him and his collaborators, however, display strong similarities in how they bring to front questions of social cohabitation. In most of these operations, the general framework of what is

Caroline Dionne

Geloof in het mogelijke

Toen Patrick Bouchain in het midden van de jaren 1980 met bouwen begon, waren vragen over gebruikersparticipatie zeker niet zo aan de orde van de dag als tegenwoordig. Toch is zijn praktijk vanaf het begin af aan gericht geweest op het bedenken en tot stand brengen van radicaal nieuwe manieren van architectuurbeoefening. Verscheidene van zijn projecten, vooral die hij in samenwerking met Loïc Julienne uitvoerde op zijn bureau Agence Construire, plaatsen vraagtekens bij de laatmoderne, commerciële opvatting van gebouwen als 'producten'. Het werk van Bouchain maakt deel uit van een traditie van architectonische en stedenbouwkundige benaderingen die proberen participatie te ondersteunen. Deze projecten zijn bedacht, ontworpen en gebouwd als situaties die huidige en toekomstige 'gebruikers' uitnodigen actief deel te nemen aan de ontplooiing van het project.¹

Het werk van Bouchain, dat zich in de marge van de toonaangevende architecturale stromingen ontwikkelt, wordt vaak als moeilijk te classificeren beschouwd. De uitgebreide hoeveelheid gebouwen en culturele projecten

Patrick Bouchain & EXYZT, 'Metavilla', International Venice Biennale, 2006. Collective dining area/
Patrick Bouchain & EXYZT, 'Metavilla', internationale architectuuriënnale van Venetië, 2006. Gemeenschappelijke eetruimte
Photo/ Foto: Cyrille Weiner

considered to be an architectural project is opened up and expanded, both spatially and temporarily. The case of the transformation of Le Channel national arts centre in Calais (2004-2007) comes to mind: The construction site was not simply present for two years in the city but was, through artistic and cultural programming, actively connected to the city.

Grounded in principles of conviviality, Bouchain's architectural experimentations strive to value the capabilities of all the different actors involved, fostering concrete – hands-on – engagement with building processes. *Metavilla*, Bouchain's intervention in the French pavilion during the 2006 Venice Architectural Biennale is but one example where the roles of the architect, the builder and the user radically flipped: visitors became temporary dwellers of the pavilion, participating directly in the transformation of the space into a place for collective living.

Lastly, and most importantly, Bouchain's experiments involve a keen understanding of human agency, acknowledging, with French philosopher Paul Ricœur, that our capacity to act draws on social processes of 'recognition'. In that context, the role of the architect slightly shifts: he no longer produces fixed spatial configurations, but strives to put in place the necessary conditions for users to participate and to engage through action.

For Ricœur, our capacity to act rests on another key aptitude: the propensity we have

van de laatste 30 jaar die door hem en zijn medewerkers werden uitgevoerd, schuiven steeds op een gelijkaardige manier vragen over de sociale samenleving naar voren. Bij het merendeel van deze ingrepen wordt de algemene idee over wat een architectonisch project is zowel ruimtelijk als temporeel opengebrouwen en verbreed. De transformatie van het nationale kunstencentrum *Le Channel* in Calais (2004-2007) is hiervan een goed voorbeeld: de bouwplaats was twee jaar lang niet zomaar aanwezig in de stad, maar werd juist door artistieke en culturele programmering hecht met de stad verbonden.

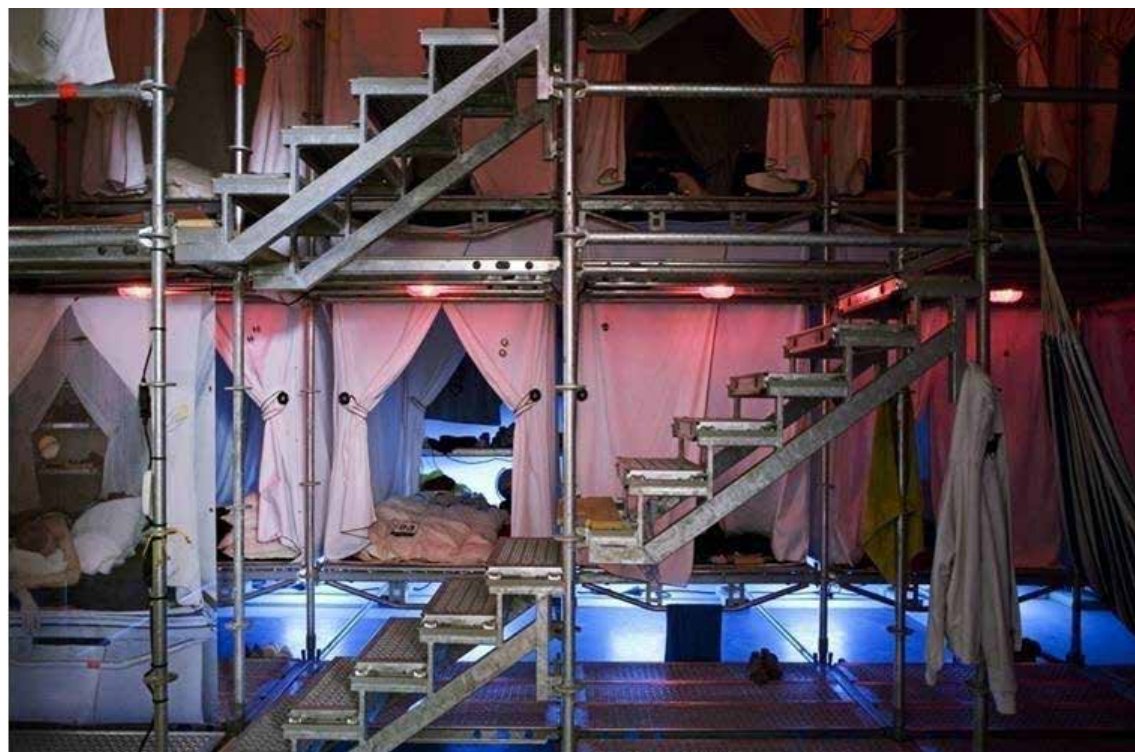
Bouchain's architectonische experimenten zijn geworteld in principes van convivialiteit en hij streeft ernaar de talenten van alle betrokken actoren te waarderen en een concrete, praktische betrokkenheid bij het bouwproces te bevorderen. '*Metavilla*', Bouchain's interventie in het Franse paviljoen tijdens de internationale architectuurbiënnale van Venetië (2006), is slechts één voorbeeld van hoe de rollen van de architect, de bouwster en de gebruiker radicaal werden omgewisseld: bezoekers werden tijdelijke bewoners van het paviljoen en namen rechtstreeks deel aan de transformatie van de ruimte tot een plek voor collectief wonen.

Ten slotte vertonen Bouchain's experimenten vooral een scherp inzicht in het menselijk handelen, waarbij, volgens de Franse filosoof Paul Ricœur, ons vermogen tot

to make sense of experiences by means of imagination and to re-tell such experiences through fiction. Action therefore begins in our capacity to speak, to narrate ourselves in our relationship to others. However, Ricœur insists that a further step needs to be taken to pass from the acknowledgment of these capabilities to their enactment in actual deeds. Although we might possess an awareness of our own capacities, we only become 'capable' (and recognized as such) when we engage, without ulterior motive, in certain types of actions. This occurs at best in what Ricœur describes, by drawing an analogy to the non-monetary exchange of gifts (*le don*), as moments that may be understood as utmost rare, yet crucial instances of mutual recognition.² Ultimately, this means that users truly become actors within a dynamic of disinterested generosity, that is, when the context of their collective engagement simply produces the possibility for their capacities to become known to others. Passing from one's own awareness of what one can do to the process of actualising this potential through action, a risk needs to be taken. Action implies the likelihood of failure and, most importantly, the possibility for intentions to be mistaken and for deeds to go unrecognized. Action is therefore a risky business; one needs to make a leap of faith, to display the kind of trust that does not rest on certainties. In our contemporary societies, driven by security

handelen gebaseerd is op sociale processen van (h)erkenning. Tegen die achtergrond verschuift de rol van de architect enigszins: die ontwerpt niet langer gefixeerde ruimtelijke configuraties, maar wil slechts de noodzakelijke voorwaarden tot stand brengen opdat gebruikers kunnen participeren en door te handelen betrokken raken.

Volgens Ricœur berust ons vermogen tot handelen op een andere kernvaardigheid: de neiging die we hebben om door middel van onze verbeelding betekenis te verlenen aan onze ervaringen en om dergelijke ervaringen door te geven via fictie. Ons handelen begint dus bij ons vermogen te spreken, en onszelf in relatie tot anderen door te vertellen. Toch beklemtoont Ricœur dat het besef van onze vermogens nog een stap verwijderd is van concrete daden. We mogen ons dan wel bewust zijn van onze capaciteiten, we worden pas 'capabel' (en als zodanig erkend) wanneer we zonder bijbedoelingen overgaan tot een bepaald soort acties. Dit gebeurt op zijn best in wat Ricœur beschrijft, in analogie met de niet-monetaire uitwisseling van geschenken (*le don*), als momenten die begrepen kunnen worden als uiterst zeldzame, cruciale gevallen van wederzijdse (h)erkenning.² Uiteindelijk betekent dit dat gebruikers gaan handelen in een dynamiek van belangeloze vrijgevigheid, dat wil zeggen, als hun collectieve betrokkenheid het eenvoudigweg mogelijk maakt dat anderen hun vermogens leren kennen.

Patrick Bouchain & EXYZT, '*Metavilla*', Internationale Venetië Biënnale, 2006. Slaapkamers/ Patrick Bouchain & EXYZT, '*Metavilla*', internationale architectuurbiënnale van Venetië, 2006. Slaapkamers

Patrick Bouchain, *École du Domaine du possible*, Arles, 2015. Last touch-up of temporary classrooms at Association du Méjan/ Patrick Bouchain, *École du domaine du possible*, Arles, 2015. De laatste hand wordt gelegd aan de tijdelijke klaslokalen in de Association du Méjan © Le domaine du possible

Patrick Bouchain, *École du Domaine du possible*, Arles, 2015. Temporary classrooms built within the space of a former chapel at Association du Méjan/ Patrick Bouchain, *École du domaine du possible*, Arles, 2015. Tijdelijke klaslokalen gebouwd binnen de ruimte van een voormalig kapel van de Association du Méjan © Le domaine du possible

and the minimization of risk-taking, the potentiality of agency most often remains latent, or delegated.

Bouchain embraces the idea that the architect's knowledge and craft can set in place the necessary conditions for possible, yet unrealized social relationships to emerge. But only if a new understanding of life has been imagined and acknowledged.³ This new understanding takes the form of a fictional narrative – a utopia, understood in the positive sense of the term as a means of critically assessing the present by imagining the possibility of a different future.⁴ Bouchain's way of working is primarily tactical in the sense proposed by Michel de Certeau. It acknowledges that our understanding of space – and the sense of place it can foster – is constantly moulded and transformed by our day-to-day activities, from the way we walk through a city to processes of naming and uttering, including our capacity to fabricate, to make things with our own hands. Such ways of acting with and in space involve a specific kind of knowledge acquired through experience, habit and practical knowhow: spatial practices operate through tactical processes (as opposed to the top-down view of strategic planning) where one's cunning intelligence, one's capacity for ruse, wit and diversion (*détournement*) are key.⁵

L'école du domaine du possible, a highly unconventional teaching, editorial and architectural experiment and Bouchain's latest and on-going project is perhaps one of the most audacious. Initiated in close collaboration with Françoise Nyssen et Jean-Paul Capitani, founders and chief editors of Arles-based publishing house Actes Sud, the project not only challenges our usual understanding of what architecture is, and how it is made, it opens up new ways to envisage architecture's crucial role as the place of knowledge transmission and production. This alternative school opened its doors earlier this September in the vicinity of the publishing house to 30 children between the ages of 9 and 14. As an architectural project, *L'école du domaine du possible* does not follow the usual client-architect dynamic: Bouchain not only partook actively in envisioning the project, he co-founded the school and assumes its presidency. This project also disrupts the expected order of an architectural commission – from 'idea' to 'design' to 'building' to 'usage'.

The school was imagined on the grounds of a wider social vision that posits learning as an active pursuit, where knowledge is transmitted differently. Children become 'authors' as they engage in learning experiments understood as personal and collective projects. They do so guided by adults who are also

Van het bewustzijn van wat men kan doen overgaan tot daadwerkelijk handelen, houdt een risico in. Handelen impliceert de kans op mislukking en, bovenal, de mogelijkheid dat bedoelingen verkeerd worden begrepen en dat daden niet worden (h)erkend. Handelen is dus een riskante zaak: het vergt een geloofs-sprong, het soort vertrouwen dat niet berust op zekerheden. In onze hedendaagse samenleving, gedreven door veiligheid en beperking van risico's, blijft het potentiële vermogen tot handelen veelal latent – of het wordt gedelegeerd.

Bouchain omarmt het idee dat de kennis en vakkundigheid van de architect de voorwaarden kunnen creëren die nodig zijn om mogelijke, maar nog ongerealiseerde sociale verbanden te laten bloeien. Maar dit op voorwaarde dat ook een nieuwe levensopvatting bedacht en erkend wordt.³ Dit nieuwe begrip neemt de vorm aan van een fictief verhaal – een utopie in de positieve zin van het woord – als middel om het heden kritisch te beoordelen door zich een andere toekomst voor te stellen.⁴ Bouchain's manier van werken is in de eerste plaats tactisch in de betekenis die Michel de Certeau daaraan gaf, maar erkent ook dat ons begrip van ruimte – en het bijbehorende gevoel van plaats – stelselmatig wordt gevormd en getransformeerd door onze dagelijkse bezigheden: hoe we door de stad lopen tot hoe we dingen benoemen en uiten, maar ook wat we fabriceren of met onze eigen handen maken. Bij zulk ruimtelijk handelen is een specifiek soort kennis betrokken die we verwerven door middel van ervaringen, gewoonten en praktische vaardigheden: ruimtelijke praktijken functioneren via tactische processen (in tegenstelling tot top-down strategische planning) en daarbij zijn intelligentie, listigheid, geestigheid en schijnbewegingen doorslaggevend.⁵

Bouchain's meest recente, nog lopende project *L'école du domaine du possible*, een hoogst onconventioneel experiment op het vlak van onderwijs, uitgeverij en architectuur, is misschien wel een van zijn gewaagste. Het project is opgezet in nauwe samenwerking met Françoise Nyssen en Jean-Paul Capitani, de oprichters en hoofdredacteuren van de in Arles gevestigde uitgeverij Actes Sud. Er worden in dit project niet alleen kanttekeningen geplaatst bij onze gebruikelijke opvatting van wat architectuur is en hoe die tot stand komt, maar ook nieuwe manieren geïntroduceerd om de belangrijke rol van de architectuur als een discipline waarin kennis wordt geproduceerd en overgedragen, in te vullen. Deze alternatieve school in de buurt van de uitgeverij opende eerder dit jaar, in september, haar deuren voor 30 kinderen van 9 tot 14 jaar. *L'école du domaine du possible* kun je zien als

the authors of the knowledge they transmit, and abetted by editors whose work consists precisely of valorising knowledge produced by authors by making it available. *L'école du domaine du possible* is currently up and running and is being invested in by children and educators. However, as of today, no traditional architectural project was conducted, no new space was built. In this unusual 'school without a place' (*une école sans lieu*) teaching takes place in real life spaces, and moves around to find its appropriate place: in the city, in close proximity to the publishing firm, into the spaces of a local cultural association; in the countryside, in and around a farm. There, children can learn about nature not through textbooks or captive animals, but by planting things and watching them grow, by observing and caring for other beings.

For two years, this school will most certainly be a place to experiment and live, to learn and create. Building upon Actes Sud's editorial activities, it will also be a place where children and educators engage in processes of re-telling and writing about their experiences, understood as crucial means of knowledge formation. This project is a highly risky endeavour; a contract of trust (*contrat de confiance*) – the school's charter – was signed by the founders and the parents as a means to share the responsibilities entailed.⁶ As much as the learning activities will reconfigure the spaces where they take place, the

A parent signing the school charter / Een van de ouders ondertekent het schoolcharter © Le domaine du possible

een architectonisch project, dat echter niet helemaal verloopt volgens de gebruikelijke opdrachtgever-architect dynamiek: Bouchain nam niet alleen actief deel aan het bedenken van het project, maar was ook medeoprichter van de school en is er de voorzitter van. Het project houdt zich ook niet aan de verwachte volgorde van een architectonische opdracht: van 'idee' naar 'ontwerp' naar 'gebouw' naar 'gebruik'.

De school werd bedacht op basis van een bredere maatschappelijke visie, die stelt dat leren een actieve bezigheid is, waar in andere gevallen slechts sprake is van kennisoverdracht. Kinderen worden 'auteurs', terwijl ze deelnemen aan leerexperimenten in de vorm van persoonlijke en collectieve projecten. Ze doen dit onder leiding van volwassenen die zelf de auteurs zijn van de kennis die zij overdragen. Daarnaast is er een redactie die vaststelt of de overgedragen kennis van de auteurs goed aansluit bij de leerlingen. Momenteel draait *L'école du domaine du possible* al en wordt erin geïnvesteerd door kinderen en leraren, en dat terwijl er geen traditioneel architectonisch project werd uitgevoerd en er geen nieuwe ruimte werd gebouwd. In deze ongebruikelijke 'school zonder eigen plek' (*une école sans lieu*) vindt onderwijs plaats in echte leefruimten. De school verplaatst zich telkens naar een geschikte ruimte in de stad, in de buurt van de uitgeverij, bij een lokale culturele vereniging, op het platteland of in en rond een boerderij. Daar kunnen de kinderen iets leren over de natuur, maar niet via een tekstboek of dieren in gevangenschap, maar door gewassen te planten en ze te zien groeien, door andere wezens te observeren en verzorgen.

Deze school zal twee jaar lang zonder enige twijfel een plek zijn om te experimenteren en te leven, te leren en te creëren. Voortbouwend op de uitgeversactiviteiten van Actes Sud zal het ook een plek zijn waar kinderen en leraren zich bezighouden met hervertellen en schrijven over hun ervaringen, wat als een essentieel onderdeel van kennisvorming wordt gezien. Dit project is een riskante onderneming; zowel de oprichters als de ouders ondertekenden een contract op basis van vertrouwen – het schoolcharter – om verantwoordelijkheden te delen.⁶ De lessen zullen de ruimten waar ze plaatsvinden reconstrueren en de geproduceerde teksten zullen als het ware de schoolomgeving stichten en er de grenzen van bepalen. Deze school zal letterlijk worden gebouwd via het gebruik, door concrete woorden en daden.

Om werkelijk nog-te-bedenken samenlevingsvormen te kunnen voortbrengen of, zoals Lefebvre het formuleert, nieuwe manieren van leven, zijn gebruikersgeoriënteerde,

texts produced will found the space of the school, defining its boundaries. This school will literally be built through usage, through the concreteness of words and deeds.

In order to genuinely foster yet-to-be-imagined modes of cohabitation or, as Lefebvre puts it, *new ways of life*, user-centred architectural approaches and urban projects are needed that through intensive citizen participation bring together individual capacities and the implementation of a dynamic of sharing, of generosity and hospitality. Only then can we speak of agency-prone contexts, where we act with the small, yet crucial faith in the possibility of being recognized by others. As architects and social actors, we are thus bound to actively engage with the modalities and potential of narrative processes. Within this perspective, Bouchain's practice paves the way to envision a new role for the architect. Caught in the midst of things, immersed in the unpredictability of everyday life, he must show ruse – cunning intelligence – and find ways of working with what is already there. Appropriating the knowhow of the orator – the storyteller – the architect interprets and translates a given reality. Slightly bending the rules through active negotiation, he engages in joyfully daring ways of making places.

1 The term 'user' is understood here in its widest sense: as citizen, inhabitant, and social actor. In this regard, the French language distinguishes between *utilisateur* (with its utilitarian derivative) and *usager*, which is tied to usage understood both in terms of how we handle objects and inhabit places: as a customary practice set in a specific spatial configuration and in language.

2 Paul Ricoeur, *The Course of Recognition* (Harvard: Harvard University Press, 2007).

3 Henri Lefebvre, *La production de l'espace* (Paris: Anthropos, 2000).

4 See also Caroline Dionne and Patrick Bouchain, 'Pratique de l'utopie: des brèches pour l'action', *Tracés*, special issue (2014), 4-8. Published in the context of the exhibition 'Théâtres en utopie' at Lieu Unique, Nantes.

5 See: Michel de Certeau, L. Giard and P. Mayol, *L'invention du quotidien: Arts de faire* (Paris: Gallimard, 1990), English translation: *The Practice of Everyday Life* (Berkeley, CA: University of California Press, 2011).

6 The charter is part of Actes Sud's collection entitled *Domaine du possible*. Produced in the context of the school's project, these publications serve to found the school's orientation and address, several themes such as pedagogy, knowledge transmission and the architecture of educational.

architectonische benaderingen en stedenbouwkundige projecten nodig, die dankzij veel burgerparticipatie, individuele capaciteiten en een dynamiek gebaseerd op het delen van vrijgevigheid en gastvrijheid samenbrengen. Alleen dan kunnen we spreken van een context die gevoelig is voor ingrepen, waar op kleine schaal wordt gehandeld, maar waar een rotsvast vertrouwen is dat we door anderen (h)erkend zullen worden. Als architecten en maatschappelijke actoren moeten we ons dus actief bezighouden met de modaliteiten en het potentieel van narratieve processen. In dit opzicht eefft de praktijk van Bouchain de weg om een nieuwe rol voor de architect te bedenken. Gevangen tussen de dingen, ondergedompeld in de onvoorspelbaarheid van het dagelijks leven, moet hij door intelligentie en listigheid manieren vinden om te werken met wat er al is. De architect eigent zich de praktische kennis van de redenaar (de verhalenverteller) toe en interpreteert en vertaalt een gegeven werkelijkheid. Hij onderhandelt actief, buigt de regels om en gaat vrolijk en met durf door met het maken van plekken.

Vertaling: InOtherWords, Maria van Tol

1 De term 'gebruiker' wordt hier in de ruimste zin begrepen: burger, bewoner en maatschappelijke speler. De Franse taal maakt onderscheid tussen *utilisateur* (met zijn utilitaire afgeleide) en *usager*, dat verbonden is aan gebruik. Dat wil zeggen hoe we met objecten omgaan én hoe we plaatsen bewonen: als een normale praktijk binnen een specifieke ruimtelijke configuratie én in de taal.

2 Zie: Paul Ricoeur, *The Course of Recognition* (Harvard: Harvard University Press, 2007).

3 Zie: H. Lefebvre, *La production de l'espace* (Parijs: Anthropos, 2000).

4 Zie in dit verband: Caroline Dionne en Patrick Bouchain, 'Pratique de l'utopie: des brèches pour l'action', *Tracés*, speciale uitgave (2014), 4-8. Gepubliceerd bij de tentoonstelling 'Théâtres en utopie' bij Lieu Unique, Nantes.

5 Zie: M. de Certeau, L. Giard en P. Mayol, *L'invention du quotidien: 1. arts de faire* (Parijs: Gallimard, 1990); *The Practice of Everyday Life* (Berkeley, CA: University of California Press, 2011).

6 Het charter is opgenomen in de collectie *Domaine du possible* van Actes Sud. De publicaties die in het kader van het schoolproject worden gemaakt, zijn bedoeld om de oriëntatie van de school, en verschillende thema's zoals pedagogiek, kennisoverdracht en de architectuur van educatieve omgevingen aan de orde te stellen.

Fabio Vanin

Use as Form An Open Question

'How come that station is not finished yet?', a non-architect friend asked me, referring to the new subway station Municipio and to the square with the same name in Naples, designed by Alvaro Siza. My friend's question reveals the latent contradictions that play a role in the search for pure spaces that express their use in an inclusive and poetic manner. The presence of the designer virtually disappears in favour of the users and is only readable in minimal, refined details. In contrast, the over-designed nature of many other Neapolitan subway stations that clearly display the designer-artist's hand (for example the Toledo stop by Oscar Tusquets Blanca or Università by Atelier Mendini with Karim Rashid) generally tend to be much more appreciated. Does this mean that designers should make sure they place their signature on the objects they create, because otherwise their works will not be recognised and accepted by the people?

At the centre of my research and most of Latitude's works is the limit condition in which architecture and design disappear, fade away to the back of the picture. The use of space emerges in the forefront and an architecture of human logics and rules is revealed. The fascination for (good) form goes hand in hand with that for the appropriation of space and the traces and marks left by long-lasting or quick practices.

This central concern was fostered by a number of experiences during my studies as an architect, from the mid-1990s to the late 2000s. On the one hand I remember the rise of starchitects and super-architecture in glossy magazines as the exponent of the globalisation of capitalism. On the other hand, young offices and colleagues contributed to the marked revival of the radical movements of the 1960s and 1970s, building on literature ranging from Rossi to Venturi, Rowe and Lynch.

This context left me with a series of questions: Why am I so attracted to the use of architecture and the city? Why am I less interested in architects' discourses, but rather in the success of architecture tested through practices? In what way can the interest for use and practice be distinguished from a folkloristic approach to architecture? Can it say anything relevant?

Use and ways of appropriating space reveal a hidden, less immediate, sometimes invisible

Fabio Vanin

Gebruik als vorm Een open vraag

Een vriend (geen architect) vroeg me: 'Waarom is dat station nog niet af?' Hij verwees naar het nieuwe metrostation Municipio en het plein met dezelfde naam in Napels, ontworpen door Alvaro Siza. De vraag van mijn vriend onthult de latente tegenstrijdigheden die meespelen in de zoektocht naar zuivere ruimten, die op een inclusieve en poëtische manier hun gebruik verbeelden. De ontwerper lijkt bijna volledig te verdwijnen ten gunste van de gebruiker; de hand van de ontwerper is alleen nog afleesbaar aan minime, verfiijnde details. In het algemeen wordt het overontworpen karakter van vele andere Napolitaanse metrostations, die duidelijk wel de hand van de architect-kunstenaar vertonen (zoals halte Toledo van Oscar Tusquets Blanca of Università van Atelier Mendini in samenwerking met Karim Rashid) beter gewaardeerd. Betekent dit dus dat ontwerpers zich moeten richten op het reëren van objecten die hun handtekening dragen, omdat hun werk anders niet door de bevolking wordt erkend en aanvaard?

In mijn onderzoek (en in het grootste deel van het werk van Latitude) staat deze grenstoestand, waarin architectuur en ontwerp uit het zicht raken, geleidelijk naar de achtergrond van het beeld verdwijnen, centraal. Het gebruik van ruimte treedt op de voorgrond; er ontvouwt zich een architectuur van menselijke redenen en regels. De fascinatie voor (goede) vorm gaat gepaard met een fascinatie voor de toe-eigening van ruimten, en de sporen en tekens die worden achtergelaten door langdurige of kortstondige praktijken.

Deze centrale kwestie werd gevoed door een aantal ervaringen, dat ik opdeed, toen ik vanaf het midden van de jaren 1990 tot het eind van de jaren 2000 architectuur studeerde. Enerzijds herinner ik mij de opkomst van sterarchitecten en superarchitectuur in luxetijschriften als exponenten van een gemondialiseerd kapitalisme. Anderzijds was er de bijdrage van jonge bureaus en collega's aan de sterke heropleving van radicale bewegingen uit de jaren 1960 en 1970, voortbouwend op de literatuur van mensen als Rossi, Venturi, Rowe en Lynch.

Ik hield aan deze context een aantal vragen over: waarom voel ik me zo sterk aangetrokken tot het gebruik van architectuur en de stad? Waarom ben ik niet zo geïnteresseerd in het discours van architecten, maar wel in het succes van aan de praktijk